

UDK 37.064.1:316.624-057.874(049.3)

Primljeno: 15. 07. 2023.

Stručni rad
Professional paper

Šeherzada Džafić

(DIS)KONTINUITETI POLITIKA ŽALJENJA U IME POLITIKA PROMJENA

**(Zlatko Kramarić, (*Dis*)kontinuiteti ili ponavljanje
povijesti, Meandarmedia, Zagreb, 2023)**

Već obimni opus Zlatka Kramarića periodično prati prošlošću inficiranu post/jugoslavensku stvarnost s nastojanjima da se brojni problemi identificiraju, imenuju, ali i pokušaju iznaći rješenja, kako u okviru akademskog standarda, naučnih toposa, tako i kolokvijalnih diskursa i svakodnevnih praksi, unutar kojih, uglavnom, i nastaju. U tom kontekstu i svoju novu knjigu (*Dis*)kontinuiteti ili ponavljanje povijesti (2023) Kramarić piše s nakanom da se dijagnosticiraju uzroci ključnih problema u postjugoslavenskim društvima, pri čemu su paradigmatična politička strujanja izazvana ambicijama za širenjem teritorije kao i konstrukcije nacionalnih identiteta (s posebnim osvrtom na makedonsku i hrvatsku kulturu). Sve ovo autor iznosi kroz pet poglavlja u koja se ubraja i uvodni dio „Uvod ili vječno vraćanje istog“ gdje Kramarić izrijekom navodi ključni cilj knjige „upozoriti na neke opasne političke i društvene procese na balkanskim prostorima“, a koji se kroz generacije surovo i uporno ponavljaju, zbog čega „se stječe dojam da su balkanski narodi vječni ponavljači vlastitih historija“ (str. 20). Kramarić ovu tezu razrađuje na fonu mišljenja V. Dvorinkovića, koji kaže kako su balkanski narodi „narodi prostora, a ne vremena“. Riječju, na ovim prostorima vrijeme stoji, nema vidljivijih pomaka prema „boljem“ pri čemu smo uglavnom nijemi svjedoci „vječnog vraćanja“ istih političkih i kulturnih tema, kao i svih onih problema koje su i prethodne generacije više-manje neuspješno rješavale. Kramarić dodaje kako ovi narodi ne samo da boluju od „viška historije“

nego nisu u stanju ovladati ni svojim elementarnim strastima. Ni autorov pristup temi uopće nije pristup hladna analitičara, smirena anatomija kojem „leš ispred njega ne znači ništa ljudsko“. Njegovi opisi propasti komunizma (i nekih aktera te zavodljive ideologije) pisani su sa strašću, ali i vidnom empatijom prema žrtvama i s(a)viješću da se jedan sistem vrijednosti srušio na dramatičan način.

Za razumijevanje ove knjige (kao i nakana autora) nužna je paralelna dvojna optika: uz rezonance (post)jugoslavenske sadašnjosti neizbježan je i stalni pogled u prošlost kako bi se očitavali kontinuiteti i diskontinuiteti, uporna ponavljanja starih grešaka, perpetuiranja starih oblika mišljenja i djelovanja. „Modernizacija balkanskih društava u projekcijama njezinih političkih elita još uvijek nije prioritet“, s pravom tvrdi Kramarić. Mozaičnost Balkana nikada nije ovjenčana matricom ponašanja u kojem su sve vrste razlika, svi identiteti (etnički, vjerski, spolni...) normalne pojave, naprotiv, zatočeni u retrovizijama svjedočimo „da su na ovim prostorima *politike žaljenja* kudikamo poželjnije od *politika promjena*“ (str. 22).

Druga teza od koje Kramarić polazi je ona po kojoj nijedna (kontra)revolucija ne može zatrti ideje koje su postojale u mentalnim sklopovima prije tih radikalnih političko-ekonomskih promjena. To se posebice odnosi na one (kontra)revolucije koje nisu nadahnute utopijama, u kojima „ideje“ ne igraju neku veću ulogu, ali ih to čini potencijalno destruktivnijim jer stanje regresije ne traje vječno pa će se i potisnute ideje opet pojaviti i u međuvremenu poprimiti i neka druga, manje ugodna obilježja. Kramarić apstrahira kako su nositelji tih „potisnutih ideja“ bili zapravo oni koji su se najžešće suprotstavljali tim idejama. Otud i ne čudi da su današnji „antijugoslaveni“ ne tako davno bili najveći zagovaratelji i branitelji „jugoslavenstva“, a najbolji primjer toga je političar Milorad Dodik, koji je prvo bio član komunističke partije da bi „preko noći“ postao „reformirani komunist“, a samo koju godinu poslije pretvorio se u najvećeg srpskog nacionalistu i antijugoslavena. Za Kramarića, međutim, to su samo prividni pojavni oblici vanjskog političkog identiteta i duboko je uvjeren da je Dodik oduvijek bio samo obični/kavanski „srpski nacionalist“ koji se spretno prilagođavao vremenima/kontekstima, od radničkog samoupravljanja, bratstva i jedinstva, politike nesvrstanosti, preko tržišne ekonomije, srpskih mitova, majčice Rusije, pravoslavlja/svetosavlja, ljubitelja ikona pa sve do tzv. stabilokratije kao mainstreama politike međunarodne zajednice, koja

„ni na koji način ne može predstavljati opravdanje domaćim političkim elitama za nerazumno ponašanje, a koje isključivo vodi brigu o svojim partikularnim (bošnjačkim, srpskim, hrvatskim) nacionalnim interesima gdje je briga o cjelini, o zajedničkoj državi u drugome planu. I sve bi se to još moglo razumjeti da iza tih politika dezintegracije jedne države ne stoje i neke moćne

članice međunarodne zajednice: Rusija, Kina, Amerika, Ujedinjeno Kraljevstvo, Nizozemska...
Koje takvo nerazumno ponašanje ohrabruju“ (str. 30).

Kompleksnost situacije pogoršavaju nastojanja Srbije oko projekta stvaranja „srpskog sveta“ što ugrožava i dovodi u pitanje druge identitete, posebno crnogorski i bosanskohercegovački: „I sve bi to bilo legitimno da RS nije nastala kao rezultat zločinačkih, genocidnih politika“ (str. 31). Pored presuđenog genocida u Srebrenici Kramarić izražava žaljenje što međunarodni sudovi zločine počinjene na drugim lokacijama (Prijevor, Višegrad, Foča itd.) nisu podveli pod kategoriju genocida, iako su ti zločini imali karakter genocida. Kramarić podsjeća na zločine u Prijedoru i okolici u ljeto 1992. godine kada nije bilo nikakvih vojnih aktivnosti Bošnjaka i Hrvata, i kada niko ni na koji način nije predstavljao prijetnju srpskom stanovništvu, ali bez obzira na to dijelovi JNA, koji su u međuvremenu postali vojska RS, kao i razne paravojne jedinice, u kratkom su periodu pobili više od 4000 civila, a veliki broj nesrpskog stanovništva s tog područja završio je u logorima smrti. Po Kramariću ostaje nejasno

„zašto i ti zločini u Prijedoru i okolici nisu kvalificirani kao genocid. U Prijedoru i okolici desila se Srebrenica prije Srebrenice! I dok neki od srpskih političara Srebrenicu interpretiraju u kontekstu (pretjerane) retorizije zbog ubojstava Srba u Bratuncu i nekim drugim mjestima oko Srebrenice, zločine u Prijedoru nije moguće „braniti“ nekom sličnom argumentacijom“ (str. 32).

Razlog trajne krize u BiH Kramarić nalazi i u konfuznim hrvatskim politikama devedesetih godina prošloga stoljeća koje su pokazale neupućenost kada je u pitanju historijski, pravni politički i kulturni status bosanskohercegovačkih Hrvata. Stoga uopće ne čudi „što se u posljednje vrijeme sve glasnjiji oni hrvatski političari i intelektualci u Bosni koji ozbiljno dovode u pitanje vlastiti hrvatski identitet i smatraju da se on temelji na potpuno pogrešnim povijesnim premisama“ (str. 38). Iz svih prethodno pobrojanih razloga, Kramarić pitanje bosanskohercegovačkih etničkih i nacionalnih identiteta smatra delikatnima s opaskom da je potrebno biti strpljiv u eksplikacijama.

U poglavlju „Svi naši (dis)kontinuiteti“ Kramarić pozivajući se na A. G. Asha ukazuje kako je demokratski svijet bolji od onih „drugih svjetova“, iako se u tom navodno demokratskom svijetu ne samo što se odvijaju gotovo istovjetni retrogradni procesi kao i negativnosti koje se vezuju uz percepciju istoka Europe. Kontinuitete loših povijesnih praksi/ideologija zapravo nije moguće izbjeći, jer, po Kramariću, u svom nasljeđu i nemamo drugih, manje problematičnih tradicija na koje bismo se mogli osloniti u uspostavi novih društvenih odnosa i identiteta. Recentne retrogradne

prakse (sklonost najgorim oblicima retorizija, prakticiranje govora mržnje, diskriminacija „slabih“ subjekata, demonstracija patrijarhalnih oblika kulture) na ovim prostorima imaju dugu tradiciju i predstavljaju našu političko-ekonomsku konstantu.

Ukazujući na diskurse strukturirane na način binarne logike „mi“ vs. „oni“ (str. 67) Kramarić postavlja ključno pitanje – postoji li uopće komunikacija između jugoslavenskih kultura, književnosti, arhitekture, glazbe, slikarstva? I, ako postoji, koliko je ta komunikacija uopće bitna za pojedine nacionalne kulture? Pri tome postavlja i konkretnije pitanje – što to tačno pokriva sintagma „jugoslavenski kulturni prostor“, relativizirajući primarnu vezanost za takav prostor tvrdnjom da „hrvatska komunikativna prošlost mnogo je bliskija srednjoeuropskoj nego srpskoj tradiciji“ (str. 80). Iako ni u tom svijetu odnosi nisu idilični – to je ipak svijet „malih nacija“, „babilonske slike svijeta“, mnoštva različitih jezika i vjera, delikatnih kultura, duboke filozofije, sjajne literature – ipak je svijet u kojem se potiču slobodna misao i revolucionarne ideje. S druge strane, ni srpski ni ruski svijet nikad nisu prošli kroz reformaciju, a prosvjetiteljstvo se nije dogodilo kao kulturni maistream, Kramarić smatra „(...) da s tim svijetom treba jednom zauvijek prekinuti. Konačno, njegov je emancipacijski potencijal odavno nestao, a mi ga pamtimo u njegovoj terminalnoj fazi koja je završila agresijom, razaranjem, ubojstvom vlastitih naroda“ (str. 82). Takvo okruženje reflektira se i na hrvatski identitet zaokupljen potiskivanjem „mučnih sjećanja“ iz prošlosti koja „će postati naša stvarnost u devedesetim godinama prošlog stoljeća“ (str. 89).

Bez obzira na težinu i bremenitost tematike kojom se bavi, Kramarić cijelo vrijeme nastoji da bude iznad i o svim temama donosi prije svega racionalne opservacije, tako da, primjerice, pored negativnih, priznaje i pozitivne učinke nacionalizma pozivajući se na knjige Yorama Hazonyja *Vrlina nacionalizma* i Siniše Maleševića *Zašto je nacionalizam tako moćan*, kao i one negativne, ukazujući na Ivana Čolovića i njegovo markiranje procesa formiranja nacionalnog identiteta koji su doveli do krvavih sukoba.

U poglavlju „Privatne lamentacije na zadanu temu“ Kramarić se oslanja više na vlastito iskustvo i ukazuje na činjenicu kako su još u vrijeme JBT (Josipa Broza Tita, op. a.) počele pripreme za osvetu, pa se pored ilegalnog oružja „sustavno radilo na masovnoj proizvodnji oficira, točnije školovanih zločinaca koji su samo čekali priliku da neke stare historijske dugove između pojedinih nacionalnih zajednica na ovim prostorima, u krvi, izmire“ (str. 101). Baš zbog toga Kramarić žali što su tekstovi Francisa Fukuyame o kraju povijesti prošli na ovim prostorima nezapaženo.

U poglavlju „Zašto volim male narode“ Kramarić ukazuje kako funkcionira odnos između autentičnog i neautentičnog pripadnika nacije i to na primjeru makedonske

nacije, a polazne ideje nalazi u knjizi *Imaginarni Židov* francuskog filozofa A. Finkielkrauta. Nakon niza analitički propitanih paradigmi, Kramarić ističe kako je došlo vrijeme u kojem ćemo svi mi, htjeli ne htjeli, biti multikulturalisti koji će njegovati različitosti, poštivati pluralizam, štititi politike identiteta. Jer, to su svojstva progresivnog pogleda na svijet na kojem se temelje demokratske države. U kontekstu toga zaključuje kako organski makedonski (ali čini se i svaki „sličan“) identitet ima prednost pred jugoslavenskim koji predstavlja tek jednu, doduše vrlo važnu, epizodu u procesu nacionalne emancipacije. Makedonski primjer Kramarić uzima kao dokazni za tezu da se identitet mora razumijevati u „relacijskom, procesualnom, dinamičkom i sadržajnom smislu“ te u odnosima „praktičkih kategorija, situacijskog djelovanja, kulturnih idioma, kognitivnih shema, diskurzivnih okvira, organizacijskih i institucionalnih formi, političkih projekata i različitih događaja“ (str. 143) U prilog tome Kramarić spominje samo neke od raspoloživosti za kretanje u tom pravcu: različitost, otvorenost, kozmopolitizam, tolerantnost, klasnost, a koje su kao takve imanentne jugoslavenskoj/makedonskoj kulturi. Kramarić žali što je praksa u pravilu demantirala ovu priželjkivanu sliku odnosa između i u jugoslavenskim društvima, tako i u njihovim kulturama.

U predzadnjem poglavlju „Povratak u prošlost“ Kramarić govori o ulozi naracija i arhiva u konstruisanju identiteta. Kako bi pojasnio fenomen „arhiva“ poziva se na J. Derridaa koji je ustvrdio da nema političke moći bez kontrole arhiva, a samim time ni pamćenja. Na temelju toga ukazuje kako čitav niz političkih, historijskih, identitetskih problema s kojima se suočava današnja makedonska država (sigurno i ostale exjugoslavenske), proizlazi iz toga što se u nekim vremenima nije previše pazilo šta se to sve u arhivima nalazi, šta se to smatralo vrijednim čuvanja, a što ipak iz nekih razloga nije bilo vrijedno veće državne pozornosti. Indikativan je u tome zaključak da nijednu pa ni makedonsku naciju nije moguće uspostaviti bez „pretenciozne“ naracije. Upravo se u takvim pretencioznim pričama i kriju ne samo mnogi odgovori na neka od mnogobrojnih traumatičnih pitanja makedonske prošlosti. Balkanske su nacije sklone epskom/ratničkom viđenju svijeta koje se temelji na jasnim i čvrstim diferencijacijama, a unutar takvog svijeta vrijedi ona jednostavna, binarna podjela *prijatelj vs. neprijatelj, mi vs. oni*, a gdje su državne granice linije koje dijele prijatelja od neprijatelja. U svakom, ali i krajnjem slučaju, Kramarić vjeruje da bi jedan novi „povijesni sporazum“ mogao biti prihvatljivo rješenje većine postojećih nesporazuma između balkanskih nacija, koje očito i dalje opterećuju njihova prošlost i deformirana sjećanja na neke historijske epizode, a temeljni bi uvjet tog „sporazuma“ trebao biti da njegovi potpisnici, bez rezerve, prihvate postojanje svih nacionalnih identiteta (nacija, država, jezika, tradicija ...), kao i postojanje

nacionalnih manjina, jer „manjinske grupe u nekom društvu mogu biti jednake samo ako su njihova osobna iskustva, kultura i društvena kontribucija javno priznati“ (str. 177).

Za kraj, jednog katarzičnog čitateljskog iskustva (preživljenog usred pisanja vlastite studije o bosanskohercegovačkim identitetima), biramo, između mnogih ključnih, jedan moment unutar ove knjige, u kojem se ogleda prosvjetiteljsko „hodočašće“ Zlatka Kramarića po našim (ne)kulturama. Naime, kada govori o mogućim progresima balkanskih zajednica (odnosilo se to na kulturne, nacionalne, političke ili pak religijske), Kramarić zapaža kako smo zapeli u vremenu u kojem više ne postoji ni elementarna potreba za novim idejama, niko se ne trudi ponuditi neku novu viziju „bolje, izvjesnije budućnosti“ pa se duhovna i svaka druga insuficijentnost zadovoljava nekritičkim „kopanjem po prošlosti“. Autor se pritom poziva na Dostojevskog i njegov poziv na empatiju „da bi nam već i jedna suza nevina djeteta trebala predstavljati nepodnošljivu bol, gdje je patnja drugih i naša patnja“. Iz toga izranja zaključak da od prošlosti nije moguće pobjeći pa bi bilo poželjno kada bismo postali svjesni da nema smisla „odlagati svoje suočavanje s njome“, posebice s onim „lošijim“ epizodama. Budući da u tom procesu nema nevinih, taj bi projekt mogao uspjeti jedino kad bi svi društveni akteri prošli katarzu. Ova knjiga svojom temeljitošću, dubinom, akribičnošću, pa i hrabrošću (u ime svih onih neizrecivih, a itekako potisnutih trauma) te u ime novog kontinuiteta, prilog je u tome smjeru.

Adresa autorice
Author's address

Šeherzada Džafić
Univerzitet u Bihaću
Pedagoški fakultet
seherzada.dzafic@unbi.ba